

Holistická paradigma a jej dopady na ekonomickú teóriu (Náčrt teórie holistickej ekonómie II.)

Ivan Klinec*

Holistic Paradigm and the Impacts on Economic Theory (The Outline of the Theory of Holistic Economics II.)

Abstract

The search for new economic theories for a sustainable world is one of the preconditions of change of present patterns in economic life of the individual, the society and the whole civilization. The whole present human civilization is under pressure to change its activities toward sustainable development, toward support of sustainable living and toward the creation of a new sustainable world. We are witnesses of failure of old classic economic theories especially when the global crisis of human civilization and the global economy is growing with high speed and the danger of destruction of human civilization is interconnected with present economic theories and the international economic and financial institution. Especially now, monetary theory is a huge source of destruction of economies and societies on the national and also global level. The time of global crisis is also characterized by an emerging number of new economic theories. All these new economic theories are characterized by diversification of the view of economic reality, search for designing new economic theories based on the law of Nature and the Universe and common dialog or multilog in searching for ways from the present global crisis of mankind. Common for all these theories is also a holistic view of economic, social and civilization reality. We are witnesses of an emerging holistic economic theory, which is created together by all new economic thinkers oriented toward sustainable development and a sustainable world.

.

Keywords: *economics, economy, holistic economy, paradigm, globalization, entropy, implicate order, dissipative structure, attractors, civilization*

JEL Classification: A10, A11, B00, B40, B41

Ekonomika ako implikátny poriadok a globalizácia svetovej ekonomiky ako civilizačný celopohyb

Chápanie ekonomiky ako implikátneho poriadku môže napomôcť prekonanie súčasnej globálnej krízy ľudstva ako krízy vnímania reality a krízy významov, ktoré sú prisudzované tejto realite. Podľa Davida Steindl-Rasta naša terajšia kríza nie je iba obyčajnou krízou, ale je to kríza významu a zmyslu samotného¹.

* Ivan Klinec, Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 81105 Bratislava, e-mail: ivan.klinec@savba.sk, ivan.klinec@gmail.com

¹ David Steindl-Rast: Krize významu. In: *Prostor* č.22/1992 *Nezávislá revue*. *Prostor*

David Bohm vo svojich knihách Fragmentácia a celosť², Celosť a implikátny poriadok³, Rozvíjanie významu⁴, Myslenie ako systém⁵ a v knihe Nerozdelené univerzum, ktorej spoluautorom je Basil Hiley, vytvoril teóriu implikátneho poriadku a celopohybu alebo holomovementu práve na základe neustáleho vývoja a zmeny reality a jej prisudzovaných významov.

Bohm navrhuje nahradit' implikátnym poriadkom doterajší mechanický poriadok. Základným znakom mechanického poriadku podľa Bohma je to, že svet je chápaný ako pozostávajúci z entít, ktoré sú mimo seba v tom zmysle, že existujú v nezávislých oblastiach priestoru a času a interagujú silami, ktoré neprinášajú žiadne zmeny v ich esenciálnych prirodzenostiach⁶.

Implikátny teda zavínutý poriadok vytvorený Davidom Bohmom je založený na zavíjaní celku a častí. V implikátnom poriadku je všetko zložené do všetkého a celok univerza je v princípe zvinutý celopohybom do každej časti aktívne, podobne to platí pre všetky jeho časti⁷. Každá časť je potom v základnom zmysle vzťahovaná vo svojich základných aktivitách k celku a k všetkým ostatným častiam⁸. Celopohyb alebo tiež holomovement je podľa Bohma taký pohyb, ktorý je zvinovaním celku do každej oblasti súčasne s rozvíňovaním každej oblasti do celku⁹.

David Bohm ako príklad implikátneho poriadku uvádza hologram, kde význam celku je zavínutý v každej jeho časti a každá časť hologramu je obrazom celého objektu¹⁰. Po rozbití holografického obrazca vznikne množstvo malých obrazcov a v každom je možné rozvinúť obrazec celý. Každá časť hologramu obsahuje teda informáciu o celom objekte, ktorá je v nej

č.22/1992 Nezávislá revue. Prostor, Praha 1992

² David Bohm: Fragmentation and Wholeness. Van Leer Foundation, Jerusalem 1976

³ David Bohm: Wholeness and the Implicate Order. Routledge and Kegan Paul, London 1980

⁴ David Bohm: Rozvíjení významu. Víkendový dialóg. Unitaria, Praha 1992

⁵ David Bohm: Thought as a System. Routledge, London, New York 1995

⁶ David Bohm: Rozvíjení významu. Víkendový dialóg. Unitaria, Praha 1992

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid., David Bohm: Wholeness and the Implicate Order. Routledge and Kegan Paul, London 1980, David Bohm: Thought as a System. Routledge, London, New York 1995

zavinutá¹¹.

Príkladom implikátneho poriadku však môže byť aj ekonomika. A dnešná globálna svetová ekonomika je typickým príkladom implikátneho poriadku a globálneho celopohybu. Každá ekonomika každej jednotlivé krajiny má v sebe zavinuté základné princípy fungovania globálnej svetovej ekonomiky a každá ekonomika každej krajiny tiež participuje na zmene a vývoji princípov fungovania globálnej svetovej ekonomiky. V implikátnom poriadku, ako uvádza Bohm, stav celku môže organizovať časti, a to nie iba silným spojením veľmi vzdialených častí, ale tiež preto, že tento stav je taký, že organizuje časti, má sám realitu, ktorá nezávisí na tom, kde tieto časti sú¹². Ide teda o akýsi druh synchronicity v implikátnom poriadku.

V prípade globálnej ekonomiky vidíme, že jej stav a vývoj ovplyvňuje ekonomiky jednotlivých krajín najmä ich štruktúru a princípy fungovania. Vidíme tu tiež určitý druh synchronicity, ktorý sa prejavuje v podobných zmenách v ekonomikách rôznych krajín na rôznych miestach avšak v približne rovnakom čase a v rovnakom smere. Zmeny v týchto ekonomikách jednotlivých krajín možno pochopiť iba vo vzťahu ku globálnej svetovej ekonomike.

V čase industriálneho rozvoja jednotlivých ekonomík teda v čase pred vznikom globálnej svetovej ekonomiky a pred začatím procesov globalizácie, každá ekonomika mala v sebe zavinuté princípy fungovania, ktoré charakterizovali dostatok, neobmedzenosť a voľnosť zdrojov, voľný priestor pre expanziu jednotlivých ekonomík, voľný priestor pre vývoz odpadov a znečistenia, zväčšovanie rozsahu ako sila ekonomiky a ďalšie podobné charakteristiky. Týmito princípmi fungovania sa v industriálnom období rozvoja riadili všetky ekonomiky jednotlivých štátov. Odlišnosti fungovania jednotlivých ekonomík boli spôsobené rozdielnym rozvíjaním významov aké boli prisudzované ekonomickému pohybu a najmä ekonomickému učeniu. Ekonomické teórie aj keď boli odlišné, predsa len zohľadňovali základné reality a princípy fungovania ekonomiky. Rozličné významy prisudzované týmto teóriám boli spôsobené rôznymi faktormi špecifickými pre jednotlivé krajiny, oblasti alebo regióny napr. rozdielom kultúr, geografickými rozdielmi a pod.

Zmena reality v ekonomike viedla k zmene základných princípov jej fungovania a k vzniku nových realít. Peter Drucker spája vznik nových realít s potrebou vytvorenia novej economickej

¹¹ David Bohm: Rozvíjení významu. Víkendový dialóg. Unitaria, Praha 1992

¹² Ibid.

teórie a s potrebou novej interpretácie a prisudzovania nových významov meniacej sa ekonomickej realite. Drucker vidí základ novej ekonomickej teórie vo vytvorení znalostnej teórie hodnoty, ktorá by nahradila pracovnú teóriu hodnoty industriálnej ekonomiky¹³. Podobne vidia tento problém aj John Naisbitt¹⁴ a Daniel Bell¹⁵.

Potreba vytvorenia novej ekonomickej teórie a rešpektovania realít reálneho sveta je predmetom záujmu už spomínaných novo sa vytvárajúcich ekonomických teoretických smerov ako sú nová ekonómia, ekonómia reálneho sveta, humanistická ekonómia a ekologická ekonómia.

Novú ekonómiu a ekonómiu reálneho sveta interpretujú najmä Herman Daly vo svojich knihách Ekonómia ustáleného stavu¹⁶ a Pre spoločné dobro¹⁷, ktorú napísal spolu s Johnom Cobbom a Paul Ekins a Manfred Max-Neef najmä v práci Ekonómia reálneho sveta¹⁸.

Názov ekonómia reálneho sveta výstižne vyjadruje zmenu reálneho sveta, zmenu reality a najmä skutočnosť, že dnešná ekonómia sa zaoberá všeličím iným nie však reálnym svetom¹⁹.

Dnešná moderná ekonómia a najmä makroekonómia vychádza aj dnes z predpokladov nelimitovaných zdrojov, neobmedzených možností zbavovania sa odpadov a znečistenia, existencie voľného priestoru pre expanziu a pod. Dnešná moderná ekonómia tak neberie do úvahy zmenenú realitu a správa sa tak ako keby svetová ekonomika bola akýmsi modelom, ktorý nie je s reálnym svetom prepojený a nemusí rešpektovať jeho reality²⁰.

Reálny svet je však dnes jedna globálna svetová ekonomika založená na fungovaní jedného

¹³ Peter F. Drucker: Postkapitalistická spoločnosť. Management Press, Praha 1994

¹⁴ John Naisbitt: Megatrends. Warner Books, New York 1984

¹⁵ Daniel Bell: The Social Framework of the Information Society. In: Michael L. Dertouzos, Joel Moses /editors/: The Computer Age: A Twenty-Year View. MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1979

¹⁶ Herman E. Daly: Steady-state economics. Earthscan Publications Ltd, London 1992

¹⁷ Herman E. Daly, John B. Cobb, Jr.: For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Beacon Press, Boston 1989

¹⁸ Paul Ekins, Manfred Max-Neef /editors/: Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation. Routledge, London 1992

¹⁹ Ibid.

²⁰ Herman E. Daly: Steady-state economics. Earthscan Publications Ltd, London 1992, Herman E. Daly, John B. Cobb, Jr.: For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Beacon Press, Boston 1989

globálneho svetového trhu, ďalej je to obmedzenosť zdrojov a potreba nahradzovania prírodných zdrojov, rastúce znečistenie životného prostredia a hrozba globálneho civilizačného kolapsu.

Tieto reality pôsobia na zmenu princípov fungovania globálnej svetovej ekonomiky a tieto meniace sa princípy fungovania svetovej ekonomiky sú zavinuté v princípoch fungovania ekonomiky každej jednotlivkej krajiny. Dochádza tak ku globálnej zmene princípov fungovania globálnej ekonomiky, ktorá prebieha zároveň so zmenami princípov fungovania ekonomík v jednotlivých krajinách.

Globálny celopohyb tak postupne mení celú civilizačnú realitu a vytvára civilizáciu úplne odlišnú ako bola tá predošlá. Výstižne tento globálny celopohyb a zmenu základných princípov fungovania ekonomiky i celej civilizácie vyjadril Alvin Toffler vo svojej trilógii Šok z budúcnosti²¹, Tretia vlna²² a Posun moci²³.

Alvin Toffler v prechode spoločnosti od princípov fungovania Druhej vlny na princípy fungovania Tretej vlny²⁴ vyjadril globálny civilizačný celopohyb a zmenu významov zavinutých v princípoch fungovania jednotlivých ekonomík i globálnej ekonomiky ako celku. Prekonanie šoku z budúcnosti a adaptácia na princípy Tretej vlny je potom spojená so zmenou významov prisudzovaných ekonomickým a civilizačným posunom v reálnom svete.

Z tohoto pohľadu súčasnú globálnu krízu ľudstva môžeme nazvať aj krízou významu ako to urobil aj David Steindl-Rast²⁵ a súčasnú turbulentnú dobu možno chápať aj ako dobu hľadania a rozvíjania významov v prvom rade novej ekonomickej reality. Chybné alebo staré významy nesú so sebou aj narastajúcu deštrukciu v ekonomike a v spoločnosti, ktorá potom vytvára tlak na hľadanie významov nových.

Tiež nové ekonomické teórie a pokusy o holistickú interpretáciu zmenenej ekonomickej reality je možné chápať ako hľadanie zodpovedajúceho významu globálnej ekonomickej reality a jej jednotlivých častí.

²¹ Alvin Toffler: Future Shock. Bantam Books, New York 1990

²² Alvin Toffler: The Third Wave. Bantam Books, New York 1990

²³ Alvin Toffler: Powershift. Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. Bantam Books, New York 1990

²⁴ Alvin Toffler: The Third Wave. Bantam Books, New York 1990

²⁵ David Steindl-Rast: Krize významu. In: Prostor č.22/1992 Nezávislá revue. Prostor, Praha 1992

Ekonomía ako mapa ekonomických teórií

Chápanie jednotlivých ekonomických teórií a teoretických škôl a smerov ako fragmentárnych a teda parciálnych pohľadov na ekonomickú realitu, ktoré tej istej realite priradujú rôzne významy, môže napomôcť nazeraniu na ekonómiu ako na jednu vedu zloženú z parciálnych ekonomických teórií, ktoré sa vzájomne dopĺňujú a spolu vytvárajú mapu ekonomických teórií.

Každá ekonomická teória má svoje časové a rozsahové limity pôsobenia, každá ekonomická teória má svoj účel, miesto a čas a žiadnu ekonomickú teóriu nemožno absolutizovať. Takýmto chápaním vzťahu ekonomických teórií a ekonomickej reality a nazeraním na jednotlivé ekonomické teórie ako na parciálne by sa prekonal rozdelenie súčasnej teoretickej ekonomie do rôznych proti sebe stojacích a často medzi sebou bojujúcich ekonomických teórií, ktoré v praxi a najmä v ekonomickom a politickom živote spôsobuje rozdelenie spoločnosti na rôzne tábory zástancov rôznych ekonomických teórií, ktoré chcú tých ostatných presvedčiť o svojej jedinej pravde, o výlučnej platnosti svojej jedinej správnej ekonomickej teórie, ktoré sa snažia získať politickú moc a potom zvyšku spoločnosti nanútiť svoje ekonomické myslenie, svoje ekonomické teórie, svoje ekonomické modely a svoj pohľad na svet a prinútiť tých ostatných tieto teórie uznávať a správať sa podľa nich. Spôsobuje to tiež obrovské mrhanie energie jednotlivca i spoločnosti, ktorá je vynakladaná na presadenie určitej ekonomickej teórie a tiež rozdelenie sveta do blokov resp. skupín krajín fungujúcich na báze tej ktorej ekonomickej teórie ako oficiálnej štátnej doktríny.

Smiešne by asi vyzerali fyzici zaoberajúci sa napr. teóriou relativity, kvantovou fyzikou, fyzikou plazmy alebo fyzikou tuhých látok, ktorí by medzi sebou bojovali a snažili sa tých druhých presvedčiť o tom, že jedine tá ich fyzika predstavuje celú fyziku a tie ostatné, že sú nepravdivé. Fyzici si však uvedomujú, že sa zaoberajú iba parciálnymi oblasťami skúmania fyzikálnych problémov. Menej si túto skutočnosť uvedomujú ekonómovia, a tak celé dvadsiate storočie sme boli svedkami bojov predstaviteľov rôznych ekonomických smerov a teórií, ktorí sa snažili ovládnuť politický život a následne riadiť spoločnosť podľa tej ktorej ekonomickej teórie. Sme toho svedkami aj v súčasnej dobe, keď napríklad predstavitelia monetárnej ekonomickej teórie sa touto teóriou snažia vysvetľovať život a fungovanie celej spoločnosti a každého jednotlivca, a podľa tejto teórie spoločnosť riadiť, hoci je to iba teória zaoberajúca sa finančnou rovnováhou, teda oblasťou financií a nie celou spoločnosťou.

Takisto predstavitelia neoliberalnej ekonomickej teórie, ktorá sa zaoberá prevažne oblasťou obchodu alebo obchodnej výmeny sa snažia jej pravidlá rozšíriť na celú spoločnosť, hoci obchod je iba časť spoločnosti a všetci ľudia nie sú obchodníci a ani nimi nemôžu byť a všetko sa nemôže stať tovarom a predmetom obchodu a tiež predstavitelia neokeynesiánskej ekonomickej teórie, ktorá pojednáva o štátnych zásahoch a regulácii ekonomiky sa snažia prostredníctvom štátnych zásahov riadiť celú spoločnosť ako i život každého jednotlivca.

Uvedomenie si reality fragmentárnych a teda parciálnych pohľadov jednotlivých ekonomických teoretických smerov na ekonomiku i spoločnosť môže významnou mierou napomôcť prekonaniu rozdelenia spoločnosti a civilizácie a rozumnejšiemu využívaniu energie jednotlivcov i celej spoločnosti.

David Bohm videl príčinu súčasného stavu narastajúcej fragmentarizácie ako u jednotlivcov, tak aj v spoločnosti v mechanistickom videní sveta ovládajúcom súčasnú vedu²⁶. Možno iba dodať, že mechanistické videnie sveta ovláda aj ekonómiu ako vedu a práve táto skutočnosť má výrazný podiel na súčasných problémoch a fragmentarizácii súčasnej ľudskej civilizácie.

David Bohm hovorí, že myslenie je svojou podstatou neúplné a každá myšlienka, každá teória je iba spôsobom videnia, spôsobom pohľadu na vec z určitého výhodného postavenia²⁷. Bohm upozorňuje, že ak pokladáme naše myšlienky za konečné, ak predpokladáme, že zahrňujú všetky možnosti, potom raz narazíme na podmienky, kedy sa stanu irelevantnými. Ak potom na nich trváme, bez ohľadu na ich irelevantnosť, potom sme nútení buď ignorovať fakty alebo ich znásilniť a výsledkom je v každom prípade fragmentarizácia²⁸.

Presne toto možno pozorovať aj u konvenčnej resp. tradičnej ekonómie, ktorá ignoruje alebo znásilňuje fakty týkajúce sa globálnej krízy a výsledkom je fragmentarizácia spoločnosti, ktorej sme každodennými svedkami.

Bohm tvrdí, že teória implikátneho poriadku by mohla pomôcť skončiť s d'alekosiahlou a všetko prestupujúcou fragmentarizáciou, vyplývajúcou z mechanistického pohľadu na svet. Podľa neho sa dá porozumieť fragmentarizácii pomocou uvedomenia si rozdielu medzi slovami fragment a časť²⁹.

²⁶ David Bohm: Rozvíjení významu. Víkendový dialóg. Unitaria, Praha 1992

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Časť je, podľa Bohma, neoddeliteľne spojená s celkom, čo neplatí pre fragment, pretože ten je od celku oddelený. Bohm upozorňuje, že fragmentárny spôsob myslenia, nám dáva irelevantné kusy a fragmenty, namiesto toho, aby nám pomohol vidieť skutočné časti vzťahnuté k celku³⁰.

Bohm tiež upozorňuje na neprimerané fragmentarizácie, ktoré vzniknú, keď sa na časti objavujúce sa v našom myslení, pozeráme ako na primárne a nezávisle existujúce konštanty všetkej skutočnosti vrátane nás samých tj. že myšlienkam zodpovedá niečo v skutočnosti³¹.

Fragmentarizácia, podľa Bohma, tiež znamená stav mysle, ktorý vedie k tomu, aby pokladal rozdelenie medzi vecami za absolútne a konečné a nie iba za spôsob myslenia s relatívnym a obmedzeným rozsahom užitočnosti a platnosti. Vedie teda k všeobecnej tendencii rozkladať veci nerelevantným a neprimeraným spôsobom podľa toho, ako my myslíme³². Bohm tiež upozorňuje, že aj keď sú všetky časti ľudstva podstatne vzájomne spojené a na sebe závislé, zabraňuje primárny a prevažujúci význam, dávaný rozdielom medzi ľuďmi, rodinami, zamestnaniami, národmi, rasami, náboženstvami, ideológiami atď., ľudským bytostiam v spolupráci pre všeobecné dobro a dokonca aj pre prežitie. Ak uvažuje človek o sebe týmto fragmentárnym spôsobom, vedie ho to nutne k tomu, aby najprv videl sám seba, svoju osobu, svoju skupinu a nevidel sám seba ako vnútorne spojeného s celým ľudstvom a teda aj so všetkými ostatnými ľuďmi³³.

Bohm upozorňuje, že ak začne napr. svet znamenať súbor rozpojených mechanických fragmentov samých o sebe, potom ľudia nemôžu robiť nič iné, ako sa podľa toho chovať a tak sa dostať do nekončiacich konfliktov, ktoré z takéhoto významu vyplývajú. Ak však ľudstvo prejde percepciou, tvrdí tiež Bohm, a pozná, že táto percepcia znamená, že svet je jedným nerozdeleným celkom s mnohými významami, z ktorých niektoré sú vhodné a harmonické a iné nie, mohol by sa rozvinúť celkom iný stav. Potom by totiž nastala nekončiaca tvorivá percepcia nových významov, začleňujúcich staré významy do širších harmonickejších celkov, ktoré by sa potom rozvíjali do zodpovedajúcich premien celkovej skutočnosti, ktorá by bola takto začlenená³⁴. Bohm tiež tvrdí, že naša civilizácia trpí tým, čomu sa dá povedať zlyhanie

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

významu a zmena je možná, iba keď je prijatý nový význam, ktorý nie je mechanistický. Taký význam pociťovaný ako hodnotný, uvoľní potom energiu nutnú k uskutočneniu celého nového spôsobu života. Iba význam môže uvoľniť energiu. Bohm ďalej hovorí, že ľudia nemajú v súčasnej dobe energiu nutnú k uskutočneniu celého nového spôsobu života, aby čelili moru problémov, ktoré nás ohrozujú a mechanistický význam smeruje k umŕtveniu energie, takže ľudia zostávajú stále takí akí sú³⁵. Bohm preto tvrdí, že význam je základným pre to, čo život skutočne je³⁶.

To, čo o princípoch a dôsledkoch fragmentarizácie myslenia a sveta tvrdí Bohm, platí doslova aj pre súčasné konvenčné ekonomické myslenie, ktoré fragmentarizuje spoločnosť a civilizáciu, umŕtvuje energiu ľudí a v nemalej miere sa podieľa na prehľbovaní globálnej krízy súčasnej civilizácie.

Uvedomenie si reality, že každá ekonomická teória alebo škola vysvetľuje a popisuje iba časť ekonomiky a spoločnosti a teda je iba súčasťou ekonómie ako súboru alebo mapy všetkých ekonomických teórií ako parciálnych a fragmentárnych pohľadov na nerozdelenú realitu, môže napomôcť k uvoľneniu energie spoločnosti, ktorá je v súčasnej dobe viazaná bojom medzi jednotlivými ekonomickými teóriami a smermi myslenia.

Literatúra

Agenda 21. The Earth Summit Strategy To Save Our Planet. Edited by Daniel Sitarz. Boulder, Colorado: Earth Press, 1993

Bell, Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting, New York: Basic Books, Inc. Publishers, 1973

Brown, Lester: Nečekať na katastrofu. Rozhovor s profesorom Lesterem Brownem. In: Týden č.11/1999, Praha 1999

Brutlandová, Gro Harlem a kol. (Svetová komisia pre životné prostredie): Naša spoločná budúcnosť. Praha: Academia, 1991

Capra, Fritjof: The Tao of Physics. London: Wildwood House, 1975, Fontana, 1976

Capra, Fritjof: The Turning Point. Science, Society and the Rising Culture. London: Flamingo, 1982

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

- Capra, Fritjof, Spretnak, Charlen: Green Politics. New York: E.P.Dutton, 1984
- Capra, Fritjof: Uncommon Wisdom. Conversation with remarkable people. London: Flamingo, 1988.
- Capra, Fritjof, Steindl-Rast, David, Matus, Thomas: Belonging to the Universe. San Francisco: Harper Collins, 1991
- Capra, Fritjof (editor): Guide to Ecoliteracy. Berkeley: Center for Ecoliteracy, 1993
- Capra, Fritjof, Pauli, Gunter (editors): Steering Business toward Sustainability. Tokyo: United Nations University Press, 1995
- Capra, Fritjof: The Web of Life. A New Scientific Understanding of Living Systems. New York: Anchor Books, Doubleday, 1996
- Capra, Fritjof: Lebensnetz. Eine neues Verständnis der lebendigen Welt. Bern, Muenchen, Wien: Scherz Verlag, 1996
- Capra, Fritjof: The Hidden Connections. Integrating The Biological, Cognitive, And Social Dimensions Of Life Into A Science Of Sustainability. New York: Doubleday, 2002
- Capra, Fritjof, Steenbergen, Bart van: Revutionary change in our worldview ? In: Futures. October 1985
- Capra, Fritjof: Ecoliteracy: the Challenge for Education in the Next Century. text příspěvku na konferencii FORUM 2000, Praha, 3.-7.september 1997
- Capra, Fritjof: Ekogramotnost. Vzdělání pro příští století. Přednáška z konference Forum 2000, 6. září 1997 In: BARAKA Časopis pro nový věk č.3 zima 1997ú98, Praha 1997
- Capra, Fritjof: Proč si nevyměnit recepty ? Rozhovor s “velknězem“ hnutí New Age Fritjofem Caprou. In: ORIENTACE. Příloha Lidových novin pro civilizaci a myšlení. Č.9/1997, Praha 1997
- Capra, Fritjof: Fyzik ekologem. Rozhovor s Fritjofom Caprom. In: Týden č.44/1999, Praha 1999
- Capra, Fritjof: Úkol pro dvacáté první století. In: Literární noviny č.43/1999, Praha 1999
- Capra, Fritjof: Země jako společná domácnost. In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Bratislava: Kalligram, 1999
- Carson, Patrick, Moulden, Julia: Zelený poklad. Rozhovor dvou podnikatelu o ekologické revoluci. Praha: České ekologické manažerské centrum, 1996
- Cleveland, Harlan, Henderson, Hazel, Kaul, Inge (editors): The United Nations: Policy and Financing Alternatives. Washington, D.C.: The Global Comission to Fund the United Nations,

1995

Conaty, Pat: Evropa je jako ementál. Rozhovor s Patem Conatym. In: Poslední generace č.2/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Daly, Herman E., Cobb, John B. Jr.: For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Boston: Beacon Press, 1989

Daly, Herman E.: Steady-state economics. London: Earthscan Publications Ltd., 1992

Daly, Herman E.: Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development. Boston: Beacon Press, 1997

Dauncey, Guy: After the Crash. The Emergence of the Rainbow Economy. Green Print, 1986

Dawson, Christopher: The Dynamics of World History. Edited by Mulloy, John J., New York: Sheed and Ward, 1956

Douthwaite, Richard: The Growth Illusion. How the Economical Growth has Enriched the Few, Impoverished the Many and Endangered the Planet. London: Green Books, 1992

Douthwaite, Richard: Short Circuit. Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World. Devon: Green Books Ltd., 1996

Ekins, Paul, Max-Neef, Manfred (editors): Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation. London: Routledge, 1992

Ekins, Paul: A New World Order. Grassroots Movements for Global Change. London: Routledge, 1992

Etzioni, Amitai: Morální dimenze ekonomiky. Praha: Victoria Publishing, 1995

Filosofický slovník. Olomouc: FIN, 1995

Georgescu-Roegen, Nicholas: The Entropy Law and the Economic Process. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1971

Georgescu-Roegen, Nicholas: Energy and Economic Myths. New York: Pergamon Press, 1976

Goldsmith, Edward: The Way. An Ecological World-View. Athens: The University of Georgia Press, 1998

Goldsmith, Edward: Základní principy hlubinné ekologie. In: Prostor č.26/1993 Nezávislá revue. Prostor, Praha 1993

Goldsmith, Edward: Aby ekologický pohled na svět nahradil industrializmus. Rozhovor s Edwardem Goldsmithem. In: Poslední generace č.5/1995, Hnutí DUHA, Brno 1995

Goldsmith, Edward: Cesta. In: Poslední generace č.2/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Goldsmith, Edward: Obec a demokracie. In: Poslední generace č.9/1997, Hnutí DUHA, Brno

1997

Gore, Albert: Earth in the Balance. Ecology and the Human Spirit. Boston: Houghton Mifflin Company, 1992

Gore, Albert: Země na misce vah. Ekologie a lidský duch. Praha: Argo, 1994

Gore, Albert: Information Superhighways. The Next Information Revolution. In: The Futurist, January-February 1991

Gore, Albert: Respect the Land. In: TIME. Special Issue. Our Precious Planet. November 1997

Gore, Albert: Od konzumentstva k pochopeniu. Rozhovor s Albertom Gorom. In: Ekopanorama č.1-2/1993, Bratislava 1993

Hawken, Paul: Ecology of Commerce. A Declaration of Sustainability. New York: Harper Collins, 1993

Henderson, Hazel: Creating Alternative Futures. West Hartford: Kumarian Press, 1996

Henderson, Hazel: The Politics of Solar Age. Alternatives to Economics. New York: Doubleday, Anchor, 1981

Henderson, Hazel: Paradigms in Progress. Life Beyond Economics. Indianapolis: Knowledge Systems, Inc., 1991

Henderson, Hazel: Building a Win-Win World. Life Beyond Global Economic Warfare. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 1996

Hendersonová, Hazel: Zaměnili jsme cíle a prostředky. Rozhovor časopisu Poslední generace s Hazel Hendersonovou. In: Poslední generace č.3/1994, Hnutí DUHA, Brno 1994

Hendersonová, Hazel: Budou lepší časy dobré ? In: Nová Přítomnost č.5/1998, Praha 1998

Hendersonová, Hazel: Budování světa, kde každý vyhrává. In: Revue Prostor č.42/1999, Praha 1999

Henderson, Hazel: Všechny země se transformují, ale... In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Kalligram, Bratislava 1999

Hendersonová, Hazel: Na pitomou otázku pitomá odpověď. Rozhovor s Hazel Hendersonovou o globalizáci, regulaci a čisté entropii. In: RESPEKT č.50/1999, Praha 1999

Chase, Stuart: Člověk a stroj, Praha: Jan Laichter, 1931

Johanisová, Nad'a: Tři knihy o ekologické ekonomii. In: Poslední generace č.1/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Klinec, Ivan: Globálna ekonomika, globálne myslenie. Globalizácia svetovej ekonomiky a základné charakteristiky novej civilizačnej etapy. Bratislava: Prognostický ústav SAV, 1996

Klinec, Ivan: Naša spoločná budúcnosť. In: Hospodárske noviny 9.8.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Za hranicami limitov. In: Hospodárske noviny 25.8.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Globálne programy viceprezidenta USA Ala Gora. Informatizácia a ekológia prioritami politiky USA ? In: Hospodárske noviny 8.9.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Ekonomía a ekológia na pozadí holistického videnia sveta. In: Životné prostredie č.4/1998, Bratislava 1998

Klinec, Ivan: Tao ekonomie. In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Bratislava: Kalligram, 1999

Kumar. Satish: Jsme opilí hmotným blahobytem. Rozhovor časopisu Poslední generace so Satishom Kumarom. In: Poslední generace č.5/1992, Hnutí DUHA, Brno 1992

Lang, Peter: Lets Work. Rebuilding the Local Economy. Grover Books, 1994

Lovelock, James: Gaia. Nový pohľad na život na Zemi. Prešov: ABIES, 1993

Lovelock, James: Gaia. Živoucí planéta. Praha: Mladá fronta, 1994

Mander, Jerry, Goldsmith, Edward /editors/: The Case Against the Global Economy and for a Turn Toward the Local. San Francisco: Sierra Club Books, 1996

Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Beyond the Limits. Confronting Global Collapse Envisioning a Sustainable Future. Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing Company, 1992

Meadowsová Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti. Praha: Argo, 1995

Meadows, Dennis: Většina věcí, které člověk dělá jsou ztrátou času a peněz. Rozhovor s profesorem Dennisem Meadowsem o stupnici blbosti, mezích rustu a jízdě na kole. In: RESPEKT č.47/1994, Praha 1994

Meadows, Dennis: Za bodem návratu. Rozhovor s Dennisem Meadowsem. In: Týden č.13/1999, Praha 1999

Norberg-Hodge, Helena: Ancient Futures. London: Rider, 1991

Norberg-Hodge, Helena: Dávné budoucnosti. Brno: Hnutí DUHA, 1996

Norberg-Hodge, Helena: Model světa neodpovídá skutečnosti. Rozhovor s Helenou Norberg-Hodge. In: poslední generace č.3/1996, Hnutí DUHA, Brno 1996

Norberg-Hodge, Helena: Buddhismus v globální ekonomice. In: Poslední generace č.6/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Nováček, Pavel, Mederly, Peter a kolektiv: Strategie udržitelného rozvoje. Praha: Nakladatelství

G plus G, 1996

Nováček, Pavel, Huba, Mikuláš (editori): Šok z prosperity I.-III. Olomouc, Bratislava: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, 1995, 1996

Nováček, Pavel: Křižovatky budoucnosti. Směrování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení. Praha: Nakladatelství G plus G, 1999

Ortega Y Gasset, José: Vzpouira davu, Praha: Nakladatelství Orbis, 1933

Parkin, Sara: Green Futures. Agenda for the 21st Century. London: Fount, 1991

Parkinová Sara: Zelená budúcnosť. Program pre 21.storočie. Piešťany: Nadácia Zelená alternatíva, 1994

Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet I. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. Bratislava: SZOPK, SOFRON, 1994

Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet II. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. Bratislava: SZOPK, SOFRON, 1994

Pinchot, Gifford: Ekonomika daru. In: BARAKA. Časopis pro nový věk č.2/1997, Praha 1997

Rifkin, Jeremy: Beyond Beef. The Rise and Fall of the Cattle Culture. New York: E.P.Dutton, 1992

Rifkin, Jeremy: The End of Work. The Decline of the Global Labour Force and the Down of the Post-Market Era. New York: G.P.Putnam's Sons, 1995

Rifkin, Jeremy: The end of work as we know it. In: Demos 5/1995

Rifkin, Jeremy: Myšlenky pro příští století. In: Listy č.4/1996 Dvuměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog. Praha 1996

Rich, Bruce: Zem na úver. In: Poslední generace č.5/1995, Brno: Hnutí DUHA, 1995

Rotschild, Michael: Bionomics. The Inevitability of Capitalism. New York: A John Macrae Book, 1990

Scheer, Hermann: Sluneční strategie. Politika bez alternativy. Praha: Nová země, 1999

Scheer, Hermann: Prolomit velkou energetickou lež. Rozhovor Milana Smrža s Hermannom Scheerom. In: Sedmá generace č.2/2002, Brno: Hnutí Duha 2002

Schmidheiny, Stephan with the Business Council for Sustainable Development: Changing Course. A Global Business Perspective on Development and the Environment. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 1992

Schmidheiny, Stephan a Podnikatelská rada pro trvale udržitelný rozvoj: Změna směru.

- Globální podnikatelská perspektiva rozvoje a životního prostředí. Praha: České ekologické manažerské centrum, 1992, 1993
- Schumacher, Ernst F.: Small is Beautiful. A Study of Economics as if People Mattered. Blond and Briggs Ltd., 1973, London: Vintage, 1993
- Schumacher, Ernst F.: A Guide for the Perplexed. New York: Harper and Row, 1977
- Schumacher, Ernst F.: Good Work. New York: Harper and Row, 1977
- Schumacher, Ernst F.: Po stupňoch bytia. Rada bezradným. Zagreb: Grafičky zavod Logos, 1985
- Stead, W.E., Stead J.G.: Management pro malou planetu. strategické rozhodování a životní prostředí. Praha: Nakladatelství G plus G, 1998
- Steiger, Štěpán: Nová myšlenková škola: Ekologická ekonomie. In: Hospodárske noviny. 22.-24.10.1999, Praha 1999
- Šálek, Marek: Jak měřit blahobyt. Experti OSN hledají novou definici pokroku. In: Týden č.46/1998, Praha 1998
- Šálek, Marek: Ekologická daňová reforma. In: Týden č.11/1999, Praha 1999
- Šálek, Marek: Mezi vědou a láskou. In: Týden č.13/1999, Praha 1999
- The World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Oxford, New York: Oxford University Press, Oxford, 1988
- Toffler, Alvin: Nečekají nás krvavé revoluce, ale velké krize říká v rozhovoru nejznámější americký futurolog Alvin Toffler, autor slávné knihy Šok z budoucnosti. In: Středoevropské noviny. 21.1.1999 In: Lidové noviny. 21.1.1999, Praha 1999
- Vaughan, Genevieve: For-Giving. A Feminist Criticism of Exchange. Plain View Press, 1977
- Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelu: Ethan B. Kapstein. Bude se opakovat stará historie ? In: Hospodárske noviny, 20.2.1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelu. James Goldsmith. Kdo jsou vítězové a poražení globalizace. In: Hospodárske noviny, 31.7.1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: Z galerie soudobých myslitelu - Ignacio Ramonet. Nové tmářství na prahu globální společnosti. In: Hospodárske noviny, 13.11.1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: Z galerie soudobého ekonomického myšlení: David C.Korten. Mýtus o vítězství volného trhu. In: Hospodárske noviny, 22.1.1999, Praha 1999
- Weizsäcker, Ernst Ulrich von: Earth Politics. London, New Jersey: Zed Books Ltd., 1994
- Weizsäcker, Ernst Ulrich von, Lovins, Amory B., Lovinosová, L. Hunter: Faktor čtyři.

Dvojnásobný blahobyt - poloviční spotřeba přírodních zdrojů. Nová zpráva Římskému klubu.
Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1996